

Cal Baró, una casa noble

Loreto Meix Boira

Al'hora d'interpretar un edifici es pot començar per molts racons. Per què no comencem, en aquest cas, amb el nom amb què es coneix aquesta construcció a Gandesa? Aquest palau ha pertangut al llarg dels segles a diversos llinatges, que compartien tots un mateix títol nobiliari, el de la baronia de Purroi. Així doncs, al carrer Miravet s'hi troba la casa pairal¹ dels barons de Purroi coneguda popularment amb un nom molt més breu però no menys definitori; Cal Baró².

La baronia de Purroi era una jurisdicció senyorial que va pertànyer a diferents famílies. En primer lloc va estar en mans dels Luna, barons d'Illueca i Gotor. El 1591 li fou confiscada al diputat de la noblesa Juan de Luna i Celdrán³ i el 1609 fou concedida a Juan de Chávarri i Larrain. Successivament passà als Albizu, als Bonfill (el 1673 per adjudicació), als Molina, als Zamora, als Dara⁴, als Franquet, als Sirena i actualment pertany als Pérez.

Si fem memòria recordarem que aquesta casa ha estat oberta fins fa poc: la seva porta, sempre de bat a bat, deixava al descobert part del seu interior mentre els gandesans anàvem i veníem. D'uns anys ençà, els batents de la portalada s'han tancat en consonància amb els nous temps; ara ja no es deixen les portes obertes de les cases ni les claus als panys.

1. La casa palau

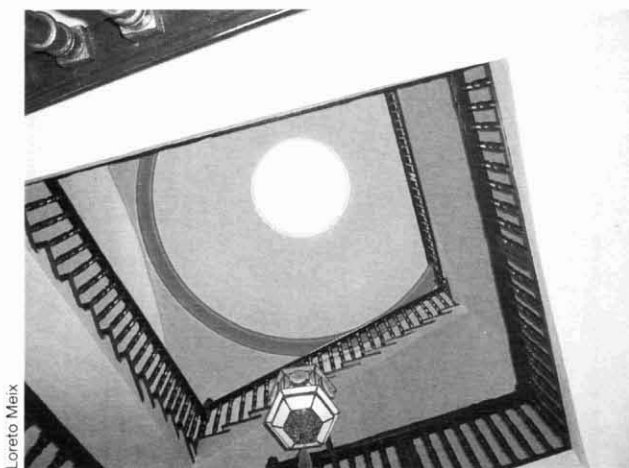
1.1 La façana principal

El palau de Cal Baró des de fora dóna la sensació de solidesa i austeritat. No obstant, la seva factura és d'una elegància clàssica on tots els elements constructius han estat estudiats amb cura; el resultat és un edifici petri en el qual predomina el massís.

D'entrada la puresa de l'estil, la simplicitat de la realització i el classicisme de l'obra ens fa pensar més aviat en una obra clàssica que no pas en una de barroca. Manquen els ornaments. No els busqueu perquè no n'hi ha. Tampoc els trobareu a faltar.

El material constructiu és la pedra, els carreus són regulars i perfectament escairats encaixant finament els uns amb els altres. Només les fulles de finestres i balcons són d'un material diferent, la fusta.

La façana s'organitza de manera senzilla; consta d'una portalada allindada imponent al centre, a banda i banda i a mitja alçada, s'obren dues finestres rectangulars i, al damunt, a l'alçada que es correspon a la planta noble, s'arreglaren quatre grans balcons allindats⁵. A la part superior de la fatxada, una galeria de petites finestres tancades amb arquets de mig punt i d'inspiració italiana, sota d'una pronunciada

Escala principal de Cal Baró. Observeu la cúpula i la llanterna.

cornisa, completen el sobri conjunt. Finalment, dues motllures recorren tota la façana, l'una transcorre dessota la galeria de finestretes i l'altra davall de les balconades. Les motllures, a més de trencar la monotonia i dividir el mur en tres franges, accentuen l'horitzontalitat i donen gràcia al parament.

Pel que fa a l'exterior només resta recalcar un petit aspecte, a la part baixa de l'edificació no hi ha cap obertura excepte la porta d'ingrés: la casa, tot i romandre a l'interior d'una població que estava ben emmurallada, manté la funció de fortificació. És una edificació sòlida i segura que en el passat garantia a la perfecció la seguretat dels seus estadants. Als costats de la façana principal del casal s'arreglaren altres cases. No és un edifici exempt, però té sortida al carrer posterior.

A tot això, la memòria popular ens brinda una informació addicional: la part del darrere del palau comptava amb un balcó pont que permetia el pas de Cal Baró a un edifici annex. Els seus residents podien desplaçar-se a l'altra banda de carrer, i acudir a l'edificació contigua sense sortir fora. Efectivament, si tombem per darrere, topem amb un altre solar clos que pertany a la mateixa família. Aquest balcó pont va ser enderrocat als voltats dels anys 30 del segle passat.

1.2. L'entrada i l'escala

L'espaiosa entrada se subdivideix en dues parts: a la primera, trobem a dreta i esquerra dues escales que condueixen a unes estances simètriques que es corresponen a les finestres que flanquegen la porta d'accés. Una vegada

s'ha traspasat una arcada dovellada s'entra a la segona part i més interior de l'entrada; aquesta dependència conté l'escala principal, amb l'ull al mig d'una amplària important, que condueix fins el darrer pis. És l'escala catalana, ja que té un replà a cada racó i balla dins una caixa quadrada. Sorpren la claror del recinte, sobretot si es tracta d'un dia de bon sol ja que la lluminària raja a doll. Al capdamunt de l'escala, al sostre, hi ha una gran cúpula amb una llanterna⁶ al mig per la qual entra la llum natural i il·lumina l'espai.

Com podeu deduir, l'entrada en el passat era alhora allotjament de carruatges i de cavalleria: ho demostren, a més, les anelles que hi ha penjades als brancals de l'arcada. Aquesta enorme arcada es compon d'una filera de carreus ben treballats que en arribar a certa alçada formen un arc de mig punt amb les impostes, les dovelles i la clau –dovella de la part superior de l'arc. El pas de la part inferior, recta, a la de la part superior o l'arrencada de l'arc, corba i fent un semicercle perfecte, es remarca amb dues impostes treballades, senzilles però ben definides al voltant de tres costats.

A l'ull de l'escala s'hi troben diferents obertures que condueixen a altres estances menors però igualment útils: l'estable, el celler i els trasters. Tot enfilant-nos per l'escala, resseguida amb una balustrada de fusta tornejada, deixem enrera la porta que condueix a l'entresol on s'està el majordom. Un cop pujat un altre tram arribem a la planta noble, la residència dels barons de Purroi. En aquest pis, d'entre totes les dependències, cal destacar la sala d'estiu, la sala d'hivern i les alcoves principals.

Loreto Meix

Vestíbul i escala principal.

1.3. La planta noble

La planta noble de la casa palau s'organitza a base de tres cossos paral·lels disposats perpendicularment a la façana, dels quals el central és el més ample i és on s'allotja la sala d'estiu. A la banda del darrere l'estructura és similar però amb cambres de dimensions inferiors. En aquesta secció s'hi troba un ampli distribuïdor que duu, entre d'altres espais, a un altre pis superior de menor entitat i a la sala d'hivern. També s'hi troben els banys, la cuina i alguna altra habitació menor. Aquest mateix patró el trobem reproduït en altres cases pairals de la comarca siguin de proporcions paregudes, en casos comptats, o de menor envergadura, més sovint.

El saló o sala d'estiu es tracta d'una peça àmplia on s'hi obren dues balconades i dues portes que condueixen a les alcoves contigües. Aquesta sala té les parets decorades amb pintures murals al fresc de colors vius. El mur es divideix en diferents panys de paret en els quals es troben figures femenines, de cànon superior al natural i abillades amb vestimenta clàssica, que ornamenten tots els paraments. El sostre, així com les bigues de fusta, es troba policromat a joc amb la coloració dels murs. Pel que fa a la decoració mural quasi podem parlar d'*horror vacui* ja que no queda cap espai buit sense guarnir. Aquesta cambra, per la seva ubicació i pel rigorós fred de l'hivern, era comunament usada durant els calorosos dies de l'estiu, vet aquí el seu nom.

Les dues alcoves principals es corresponen als balcons dels extrems de la façana frontal, i són, per tant, estances ben il·luminades. Es tracta de dues habitacions allargades i simètriques que al seu torn se subdivideixen en dues parts, la que fa la funció de sala petita, més alegre i il·luminada per la proximitat del balcó, i la que serveix de dormitori, menys lluminosa a l'interior. Una porta vidriera enquadrada amb un marc de fusta treballada, que alhora que divideix discretament l'espai permet l'entrada de la llum, és l'estratègia que s'ha seguit per a organitzar la separació de cadascuna de les alcoves.

A l'altre costat de la casa, i accedint per una segona porta que s'obre des de l'escala, s'hi troba l'altra sala, la d'hivern; és l'estança on hi ha el foc o la llar de foc. Se situa justament a l'altre cantó de la sala d'estiu i és de grandària inferior, encara que s'ha de subratllar que no és gens petita. Les característiques de la mateixa

fan pensar que compliria diverses funcions alhora. Més, si considerem que la cuina no es troba gaire lluny, es desprèn que a la vegada que sala d'estar és també menjador.

En primer lloc, d'aquesta estança sobresurt la taula de fusta –cal expressar que té les potes treballades combinant la fusta i el ferro forjat– que és d'una antigor considerable. Es tracta d'una taula de tipus aragonès que s'acostumava a fabricar en segles passats i que es troba en un estat de conservació immillorable. En segon lloc, a les parets s'hi encabeixen dos armaris encastats de fusta ben treballada, a l'estil de les portes que es troben al saló principal. Els armaris, de dues fulles i de fusta massissa, impedeixen endevinar el contingut del seu interior i ajuden a donar sensació de solidesa a l'habitació.

Consideració a part té el treball de la fusta de totes les portes de la casa. No són portes simples sinó que tenen una elaboració meritòria i refinada tant pel que fa a l'execució com a la seva perfecció. Les més ben conservades, naturalment, són les dues portes bessones de la sala d'estiu que condueixen a les alcoves. Però totes les portes tenen un treball prou lluit. Del mateix material, sobresurt la col·lecció de caixes de núvia –utilitzades d'antuvi per transportar i guardar l'aixovar de les núvies – repartides per tota la casa.

1.4 Conclusió

Fins aquí hem vist, a grans trets, les característiques més definidores de Cal Baró i que segurament mantenen el seu esperit més original. La casa pairal dels barons de Purroi forma part del repertori de l'arquitectura civil ja que el seu ús és de caràcter residencial. Aquesta funció bàsica no exclou que en pogués tenir alguna altra. En aquest sentit podem afirmar que les estances prop de l'entrada devien estar reservades a altres usos (precisament ens recorden les que construïen els rics comerciants florentins en els seus palaus per atendre els seus negocis i assumptes privats).

L'obra que analitzem era, alhora que habitatge, l'espai on el baró desenvolupava les tasques de caire administratiu i judicial que havia d'atendre en funció del seu càrrec. De ben segur i per aquest propòsit, aquestes estances de l'entresol s'ubicaven prop de la porta d'accés. En aquest punt, cal recordar que a partir de 1834 les jurisdiccions s'extingeixen i els títols nobiliaris passen a ser honorífics.

Aquesta construcció, per les seves característiques, pertany al Renaixement i per tant, m'atreiria a datar-la a finals del segle XVI quan les noves formes arquitectòniques romanes comencen a arrelar. Ara, això sí, la seva data primigènia no exclou renovacions posteriors, com per exemple la intervenció a la sala noble que es troba coberta de pintures al fresc.

No tenim notícia del nom del seu autor ni tampoc coneixem cap atribució a algun mestre d'obres de la zona o forà, però es tracta d'una casa privada que en la seva factura no es troba molt allunyada d'altres edificacions properes. Si volguéssim filar prim podríem agrupar l'edifici que estudiem a la mateixa escola que les Cases del Comú i les cases privades de la zona del Matarranya, al Baix Aragó.

Pel que fa a les obres de caire civil sobresurten, entre moltes d'altres, les que s'estenen a les terres del Matarranya i en són uns bons exemples els ajuntaments d'Horta de Sant Joan, a la Terra Alta, o de Calaceit i de Vall-de-roures, a l'Aragó. La galeria de solana —ubicada sota la cornisa o aleró—, les obertures allindades i els carreus curosament treballats són tots ells trets definidors que, lluny de distanciar unes obres de les altres, les agermanen. Cal afegir que les cases més notables d'aquestes terres tenen, ensem, quasi la mateixa factura.

Ja més arriscat fóra afirmar que Cal Baró és una obra de la pròpia mà de Joan de Vilabona, el mestre d'obres⁷ de Cretes —ara l'anomenariem arquitecte— i autor de la Casa del Comú d'Arnes, una de les obres mestres del Renaixement català construïda el 1584. En canvi sí que podríem concloure que Cal Baró pertany a la mateixa escola que totes aquestes edificacions escampades al sud de Catalunya i Baix Aragó, ja que en totes les poblacions properes hi ha construccions que comparteixen elements similars i estan confegides en una època en què les relacions comercials i polítiques eren molt estretes en totes aquestes terres, ja que totes elles pertanyien a una mateixa entitat política, la Corona d'Aragó. Basant-nos amb tots aquests indicis podríem parlar de l'existència d'una escola: "l'escola del Matarranya".

Cal Baró és el nom d'aquesta casá singular que dona personalitat i caràcter no solament al carrer sinó també a tot el poble. Nom sòlid per una casa pètria, construïda amb grans carreus ben modulats i situada al cor de la població. De cases al poble i al carrer n'hi ha d'altres,

però aquesta sobresurt entre totes per la solidesa del seu material; això és, la pedra tallada de manera perfecta amb carreus regulars ben cisellats i perfectament encaixats els uns amb els altres.

NOTES

¹ Pairal: que pertany al pares, als avantpassats. Altres fonts es refereixen a aquesta casa amb altres denominacions com ara Casa Vidal o Ca Dalmau. (Consulteu Vidal i Font, Reculls històrics de la ciutat de Gandesa).

² Baró: home noble de dignitat inferior a la del vescomte. El mot, d'origen germànic, significa home lliure. En el règim feudal català, el nom de baró va ser també sinònim de magnat. Durant la Baixa Edat Mitjana (segle XIV) a Catalunya hi havia baronies o senyories d'un baró que es concedien als que ocupaven el darrer lloc dins la noblesa titulada catalana. La baronia era la demarcació feudal posseïda per un baró, el qual hi exercia funcions jurisdiccionals. A Catalunya, des del segle XIII, s'anomenava també baronia a tot territori que no pertanyia al rei. Els nobles, els cavallers, les dignitats eclesiàstiques, els ciutadans i també les ciutats posseïen baronies. A l'Aragó era un mot molt usat entre els segles XI i XI i tenia un significat territorial. En el feudalisme el títol de baró estava sota del de vescomte, encara que de vegades s'hi trobava el de comte. Avui el títol de baró ocupa el darrer rang de la noblesa espanyola.

³ Juan de Luna va ser decapitat el 19 d'octubre de 1592 per haver emparat a Antonio Pérez a Calataiud quan el rei Felip II el perseguia. Juan de Luna era diputat, és a dir membre de la diputació del general o generalitat en la qual els diputats recollien els donatius o impostos acordats per les Corts. La diputació d'Aragó comptava amb 8 membres. Els diputats eren simples administradors, però amb el temps les seves funcions es van ampliar i tingueren l'encàrrec (des de 1461 a l'Aragó) de vetllar pel compliment de les constitucions o furs, la facultat d'interpretar els decrets de les Corts, de fomentar el comerç, de mantenir la pau i la seguretat pública (podien equipar i mantenir hosts armades) i ja des 1414 d'imposar drets propis per subvenir les necessitats creixents de l'organisme que dirigien. Gaudien d'un gran prestigi i de privilegis especials. El càrrec desaparegué amb la supressió de les generalitats pels decrets de Nova Planta a principis del segle XVIII. Pel que fa a Antonio Pérez cal recordar que era el secretari del monarca i se'l relaciona amb la mort de Juan de Escobedo (? - 1578) un altre secretari reial. Antonio Pérez des de la presó va dirigir la revolta d'Aragó (1591-1592) i alliberat pel poble va haver de fugir a l'estranger. Amb la causa de Pérez es va comprometre també Juan de Lanuza, el Justícia major d'Aragó que ocupava un càrrec suprem de l'administració judicial del regne. Lanuza i Luna van participar en la revolta foral aragonesa i els dos van compartir el mateix final desgraciat. Sembla que Juan de Luna fou descendent de Pedro de Luna més conegut per Benet XIII o el Papa Luna, ja que pertany a la mateixa branca familiar d'Illueca i Gotor.

⁴ D'aquesta branca familiar, sobresurt Lluïsa Dara, baro-

nessa de Purroi, nascuda a Tortosa el 1808 i morta a la mateixa ciutat el 1888. Es va casar amb un propietari, Miquel Vidal, del qual s'explica que amb la intenció de tenir una dona valenta va matar d'un ensurt a la seva primera muller. Va voler repetir l'operació amb la Lluïsa i per a fer-ho es va col·locar dins un taüt envoltat de ciris i la jove ni tan sols es va immutar. Quan es van produir els set setges de Gandesa durant la Guerra Carlina, la baronessa es trobava dins de la població i va organitzar una eficaç defensa i va socórrer contínuament els assetjats. Quan es feien incursions en el camp enemic la baronessa sempre estava al davant dalt d'un cavall i vestida amb un vestit d'amazona. En segones núpcies es va casar amb Cirili Franquet, un funcionari que va arribar a tenir una gran transcendència en la vida política catalana i espanyola. Si parlem de la baronessa de Purroi, indubtablement el membre més èpic d'aquesta família, podem qualificar-la d'heroïna. (Font: Enciclopèdia Espasa).

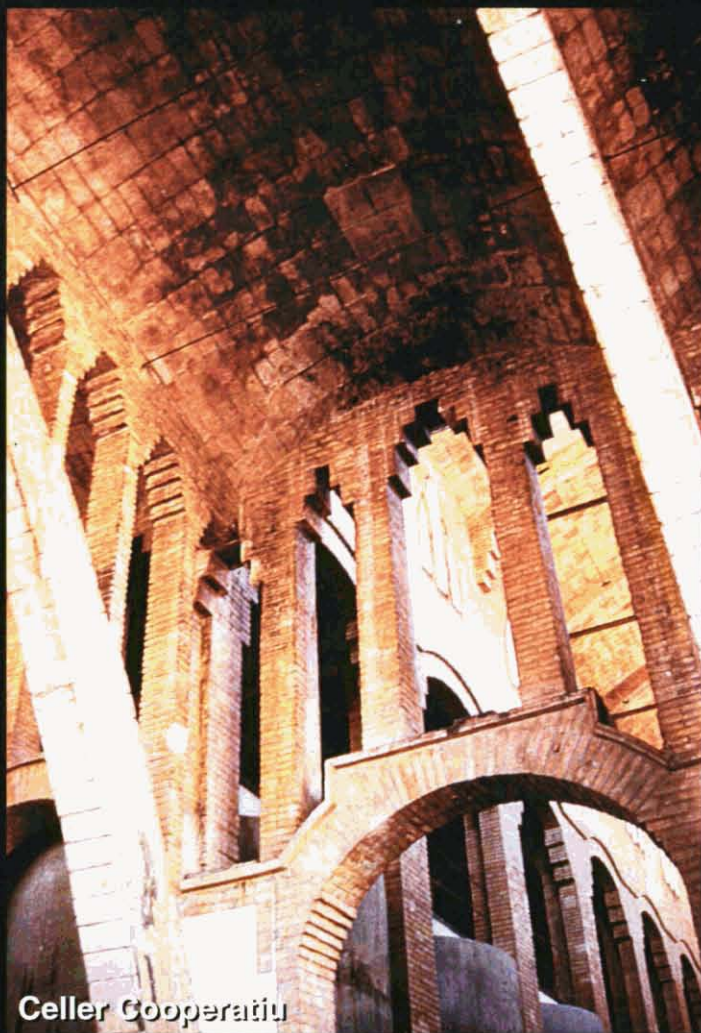
⁵ La llinda és l'element horitzontal, genèricament d'una sola peça, els extrems del qual recolzen sobre els muntants o peudrets d'una obertura.

⁶ La llanterna és un element arquitectònic, de secció circular o poligonal i obertures laterals que corona una cúpula o una torre i serveix per il·luminar l'espai interior.

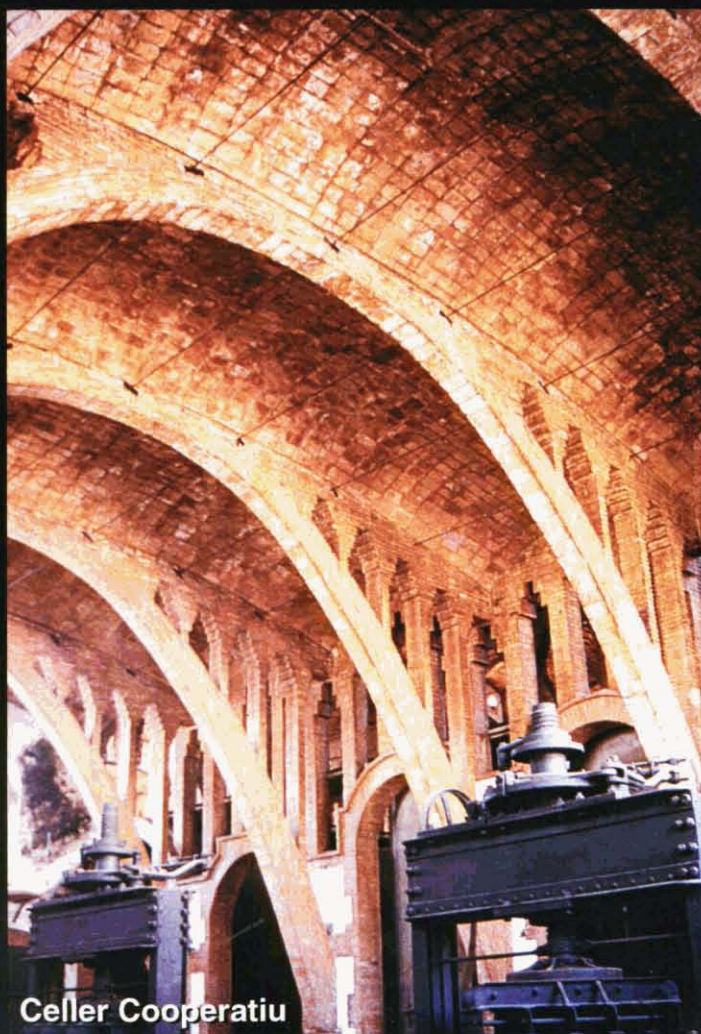
⁷ El mestre d'obres havia passat pels anys d'aprenentatge, els d'oficialia i, finalment, després d'haver superat un examen esdevenia mestre d'obres.

3. Bibliografia

- AA.VV.: *Art de Catalunya. Urbanisme, arquitectura civil i industrial*, col. Ars Cataloniae, vol. III, Editorial L'Isard, Barcelona, 1998.
- AA.VV.: *Enciclopedia Universal Ilustrada*, Editorial Espasa Calpe, Barcelona, 1930.
- A.A.V.V.: *Història Universal de l'Art. Renaixement (II) i manierisme*, vol. VI, Editorial Planeta, Barcelona, 1990.
- AA.VV.: *Rutes del Renaixement i el Barroc*, Edita Departament de Comerç, consum i turisme, Barcelona, 1992.
- AA.VV.: *Trabajos prácticos de Arte. Una visión integradora*, vol. II, Editorial Akal, Madrid, 1992.
- ALCOVER, A. M. ; MOLL, F. de B.: *Diccionario català-valencià-balear*, Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1988.
- BLEIBERG, G.: *Diccionario de Historia de España*, vols. I, II i III, Alianza Editorial, Madrid, 1979.
- FATÀS, G.; BORRÁS, G.: M: *Diccionario de términos de arte y arqueología*, Alianza Editorial, Madrid, 1988.
- FERRER FIGUERAS, J.M.: "La casa Coll: un típic cas de pairalisme català", *Butlletí del Centre d'Estudis de la Terra Alta*, núm. 36 (2n semestre 2002), pàg. 4 - 10.
- GARRIGA, J.; *L'època del Renaixement segle XVI. Història de l'Art Català*, vol. IV, Edicions 62, Barcelona, 1989.
- JORNET, M.: "Cals Barons de Purroi". Gandesa [treball inèdit].
- LAJO, R.: *Lèxic d'art*, Editorial Akal, Madrid, 1993.
- PALLARÈS-PERSONAT, J.: *Visió de la Terra Alta*, Editorial Xàfec, Barcelona, 1997.
- SÒRIA i RÀFOLS, R.: *Diccionari Barcanova d'Història de Catalunya*, Editorial Barcanova, Barcelona, 1989.
- SUREDA, J.; MILICUA, J.: *Història Universal de l'Art. Renaixement (I)*, vol. 5, Editorial Planeta, Barcelona, 1990.
- VIDAL i FONT, J.: *Reculls històrics de la ciutat de Gandesa*, Gandesa, 1989.

NP Celler Cooperatiu

NP Celler Cooperatiu

KC Monument a la quinta del Biberó

NP Reixa a la casa Sunyer

NP Parc de Bombers

NP Carrer Miravet, Casa Sunyer

KC La Fonteta

NP

KC Entrant a Gandesa

KC Marededéu de Casa Riello

Panoràmica de Gadesa i la muntanya de Puig Cavaller

Foto imatge 2001

Gadesa. Capital de la nostra comarca

Campanar de l'església de l'Assumpció

Foto imatge 2001

L'Ajuntament

NP

La Creu coberta

KC

CAP Gadesa

KC

Ca l'Inquisidor

KC

Santuari de la Fontcalda
des de l'estret de Dalt

Foto imatge 2001